

УДК 929+81(092)**РУДА ТЕТЯНА**

докторка філологічних наук, провідна наукова співробітниця відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна). ORCID ID: 0000-0002-9055-9056

RUDA TETIANA

a Doctor of Philology, a chief research fellow of the Screen, Stage Arts and Culturology Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine). ORCID ID: 0000-0002-9055-9056

Бібліографічний опис:

Руда, Т. (2020) Максим Рильський і Олександр Білецький: особисті та творчі контакти. *Матеріали до української етнології*, 19 (22), 44–49.

Ruda, T. (2020) Maksym Rylskyi and Oleksandr Biletskyi: Personal and Creative Contacts. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 19 (22), 44–49.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ І ОЛЕКСАНДР БІЛЕЦЬКИЙ: ОСОБИСТІ ТА ТВОРЧІ КОНТАКТИ

Анотація / Abstract

Максима Рильського й Олександра Білецького пов'язували тривалі професійні й особисті взаємини, що сформувалися в повоєнний період, хоча знайомі вони були ще з 1930-х років. Перебуваючи в Харкові, М. Рильський навідував родину Білецьких, у яких збиралися вчені, поети, митці. У М. Рильського й О. Білецького були спільні риси вдачі та вподобання (любов до музики, театру, всебічна обдарованість), спільні наукові інтереси, спрямовані, зокрема, на вивчення і популяризацію української літератури, введення української культури до світової. Обидва зробили значний внесок у розвиток українського театру: О. Білецький – один з організаторів Театру юного глядача у Харкові (1921), написав для нього три п'єси, був членом театральних художніх рад; М. Рильський багато років завідував літературною частиною Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, перекладав і редагував лібрето світової оперної класики. Вони започаткували або відновили деякі наукові напрями в літературознавстві, фольклористиці та етнології; ініціювали розгортання славістичних і порівняльних досліджень. О. Білецький заклавав основи вивчення в Україні античних і зарубіжних літератур, а М. Рильський написав низку цінних праць із перекладознавства, фольклористики, поезики.

Вони завжди самовіддано працювали, навіть в умовах евакуації. Обидва підпали під репресії у 1930-х, М. Рильський – ще і в 1947 році; потужний ідеологічний тиск певною мірою негативно позначився на їхній творчості. Керуючи академічними інститутами, виявилися прекрасними організаторами науки, створили наукові школи, сформулювали ідеї, розвинуті пізніше учнями й послідовниками (Г. Вервес, Л. Новиченко, Ю. Булаховська та ін.). Збереглася частина листування цих видатних особистостей, у якому вони обговорювали як наукові питання, так і побутові справи. Контакти М. Рильського й О. Білецького становлять інтерес для дослідників їхнього життя і творчості, а також для істориків науки, що допомагає відтворити духовну атмосферу того складного періоду.

Ключові слова: Максим Рильський, Олександр Білецький, літературознавство, фольклористика, славістика, театр.

Maksym Rylskyi and Oleksandr Biletskyi have been connected with long professional and personal relationships formed in the post-war period, although they know each other since the 1930s. Having been in Kharkiv, M. Rylskyi visits the family of Biletskyi, where scientists, poets, artists gather. M. Rylskyi and O. Biletskyi have common traits of character and preferences (love for music, theatre,

comprehensive gift), common scientific interests aimed, in particular, at studying and promoting Ukrainian literature, integration of Ukrainian culture into the world one.

They have also made a significant contribution to the development of Ukrainian theater. O. Biletskyi is known as one of the organizers of the Young Spectator's Theatre in Kharkiv (1921). He has written three plays for it, is a member of the theater artistic councils. M. Rylskyi has been in charge of the literary department of the Taras Shevchenko Kyiv Opera and Ballet Theater, translated and edited librettos of world opera classics. They have started or renewed some scientific trends in Literary Science, Folkloristics and Ethnology; initiated the development of Slavic and comparative studies. O. Biletskyi has laid the foundations for the investigation of ancient and foreign literatures in Ukraine. M. Rylskyi has written a number of valuable works in Translation Studies, Folkloristics, Poetics.

They have worked always selflessly, even in the evacuation conditions. Both have been subjected to repressions in the 1930s, M. Rylskyi – in 1947 as well. Strong ideological pressure has a negative effect on their works to some extent. Managing academic institutes, they have proved to be excellent organizers of science, created scientific schools, formulated ideas, developed later by the students and followers (H. Verves, L. Novychenko, Yu. Bulakhovska and others are among them). A part of the correspondence of these outstanding personalities has been preserved, where both scientific and everyday matters are discussed. The contacts of M. Rylskyi and O. Biletskyi are of interest for researchers of their life and works, as well as for historians of science, helping to recreate the spiritual atmosphere of that difficult period.

Keywords: Maksym Rylskyi, Oleksandr Biletskyi, Literary Science, Folkloristics, Slavic Studies, theatre.

Поетична спадщина Максима Рильського досліджувалася і в радянський час (Л. Булаховський, О. Білецький, Г. Вєрвєс, Н. Костєнко, Л. Новичєнко та ін.), і в пострадянський (Л. Новичєнко, В. Агєєва, І. Юдкїн та ін.). Його науковий доробок, громадська діяльність, взаємини з митцями – відомими акторами, співаками, композиторами, режисерами, художниками – також висвітлювалися у статтях представників різних галузей знань. А ось контакти (професійні та особисті) із вченими його епохи досі вивчені недостатньо.

Безсумнівно, вони становлять інтерес не лише для дослідників життя і творчості М. Рильського, а й для тих істориків науки, що вивчають умови й духовну атмосферу, в якій працювали вчені-гуманітарії у 30-х – на початку 60-х років ХХ ст.

Максим Тадейович спілкувався і співпрацював, зокрема, з такими видатними філологами, як академіки М. П. Алексєєв (чия творча біографія пов'язана з Україною; його Рильський знав ще з гімназійних років), Л. А. Булаховський, М. Я. Калинович, М. К. Гудзій, член-кореспондент АН УРСР С. І. Маслов.

Найтиснішими були його контакти, безумовно, з Леонідом Арсеновичем Булаховським і Олександром Івановичем Білецьким. Це була тривала співпраця й довголітня дружба.

Творча діяльність М. Рильського та О. Білецького припадає на складний (часто драматичний) період – революція, грома-

дянська війна, репресії 1930-х років, Друга світова війна, тяжкі умови евакуації, труднощі повоєнного життя. І майже постійний, пригноблюючий ідеологічний тиск, що не давав можливості вільного розвитку художньої творчості й теоретичній думці.

Коли саме вони познайомилися? Точно не відомо, але старший син Білецького, Андрій Олександрович, згадує, що в їхньому домі на Каразинській вулиці в Харкові «бувало дуже багато відвідувачів, серед них не лише вчені, а й поети і письменники – П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, М. К. Зєров, Я. А. Мамонтов, В. Л. Поліщук та інші» [2, с. 293]. Це могло бути наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років.

Під час війни М. Рильський з родиною перебував в Уфі, куди було евакуйовано установи Української академії наук, О. Білецький – у Томську, де викладав в університеті й часто цілими днями просиджував в університетській бібліотеці, збирав матеріали для праці з історії французького романтизму (залишилася в рукописі), продовжував укладати хрестоматію світової літератури в українських перекладах. Максим Тадейович у цей час завідував відділом художньої літератури Інституту літератури і мови АН УРСР, видав кілька поетичних збірок («Світла зброя», «Світова зоря», «Слово про рідну матір», «Неопалима купина» та ін.), уривки з поеми «Мандрівка в молодість» (окремою крижкою цей твір вий-

шов у 1944 р.), поему «Жага». У грудні 1942 року М. Рильський був призначений директором Інституту народної творчості і мистецтва (згодом перейменованій на Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії, тепер – Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського Національної академії наук України) і займав цю посаду до останніх днів життя.

З травня 1943 року О. Білецький і М. Рильський жили в Москві в готелі «Москва» й мали змогу часто зустрічатися, обговорювати наукові та видавничі справи. Упродовж 1939–1941 років і з 1944 року Олександр Іванович очолював Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Звання академіка Української академії наук О. Білецький отримав у 1939 році, М. Рильський – у 1943-му.

Обидва самовіддано працювали (усі їхні знайомі та учні відзначали вражаючу працездатність цих надзвичайних людей), створили наукові школи, мали багатьох учнів і послідовників, займалися громадською діяльністю, отримували державні нагороди.

Однак далеко не завжди в їхньому житті все складалося гладко, траплялися й дуже серйозні випробування. М. Рильський, як відомо, двічі підпадав під репресивну машину влади: у 1931 році він був заарештований, провів п'ять місяців у Лук'янівській в'язниці; у 1947-му на нього навалилася «голобельна» критика, інспірована Кагановичем (цього разу, на щастя, до арешту не дійшло).

О. Білецький також не уникнув репресій з боку режиму. У 1922-му його за рішенням ГПУ мали вислати (разом з іншими інтелігентами – т. зв. ворожими елементами) за межі держави, але депортації вдалося уникнути. На зламі 1920–1930-х років почалися ідеологічні «чистки» серед діячів науки і культури, у 1933 році було «розгромлено» майже все керівництво Інституту Тараса Шевченка (де працював Білецький). Олександра Івановича звільнили з усіх посад (а він ще викладав в Інституті народної освіти (так називався тоді Харківський університет) та інших вишах Харкова). «Літературні слідопити» та молоді ентузіасти ідейної чистоти «нової радянської науки» докопалися, що маститий вчений колись належав до партії кадетів» [1, с. 355], – так пояснює І. Бажинов при-

чини відсторонення О. Білецького від педагогічної та науково-дослідної праці. Без роботи вчений залишався відносно недовго, повернувся й до викладання, і до дослідницької діяльності. Однак до Інституту народної освіти повертатися відмовився, позаяк там ще працювали ті, хто писав на нього доноси.

Ідеологічні переслідування припинилися, але наслідками їх і для М. Рильського, і для О. Білецького стали певні втрати у творчості. Наприклад, у поетичній творчості Максима Тадейовича в цей період починають звучати «чужі голоси» (Л. Новиченко) – «офіційна словесна орнаментика», ідеологічні штампи, вимушена політизація текстів. Проте, як зазначає Л. Новиченко, «в поезії Рильського від початку 30-х років чуже, накинута іззовні уживалося з своїм, органічним для поета» [4, с. 258]. Водночас у творчій біографії М. Рильського були часи справжнього розквіту – 1920-ті роки, періоди поетичних відроджень – у роки війни та із середини 1950-х до кінця його життя («третє цвітіння»).

Для Олександра Івановича вимушене «дозвілля» після втрати роботи та вимушена «ідеологічна перебудова» теж мали негативні наслідки. Наприкінці 1920-х років, працюючи керівником одного з підрозділів Інституту Тараса Шевченка, О. Білецький розробляв методологічні засади дослідження літератури, спираючись на досягнення вітчизняної психологічної школи й новітніх напрямів у європейському літературознавстві. Перспективний напрям досліджень на тривалий час був призупинений, публікації (особливо науково-публіцистичні) 1930-х – початку 1950-х років позначені обов'язковими для того часу соціально-класовими, ідеологічними напоруваннями (посилання на класиків марксизму, чергові фрази про звільнення «нових» людей від «темних пережитків психології, що виникла в умовах експлуатації», про розквіт радянської культури й науки в русі до «висот комунізму», про мудре керівництво комуністичної партії цими процесами та ін). Проте навіть статті та передмови до видань творів радянських письменників – як данина тому часові – мають науково-пізнавальну цінність. У вільній манері О. Білецький умів створити живий образ автора, представити його творчість у широкому культурно-літературному контексті

епохи і зв'язку з традиціями попередників, дати тонкий аналіз його текстів, відзначити риси його творчої оригінальності. Ідеологічний прес при дослідженні літератури давньої, середньовічної, почасти письменства XVIII – першої половини XIX ст. був відчутно меншим, тож студії, присвячені цій проблематиці, відрізняються більшою свободою висловлення, розкутістю.

Що ж єднало цих двох талановитих, усебічно обдарованих, неймовірно працьовитих людей, яких з повагою і вдячністю згадують і сучасники, і прийдешні покоління? У них, як з'ясувалося, були спільні риси вдачі, уподобання, наукові інтереси.

Максим Рильський – насамперед прекрасний поет і неперевершений перекладач, блискучий публіцист; науковою працею займався переважно в повоєнний період. Олександр Білецький розпочав наукову діяльність ще зі студентських років, займався проблемами теорії та історії літератури, письменством багатьох країн та епох – від греко-римської та індійської античності до найновіших явищ української і світової літератури. Утім, не всі знали, що він добре малював, з юних літ писав поезії (деякі з них сподобалися О. Блоку), повісті, оповідання, сатиричні поеми. Лише кілька його віршів було надруковано.

Обидва дуже любили музику. Максим Тадейович прекрасно грав на фортепіано (у ранній юності його навчав сам М. В. Лисенко); його імпровізації, записані на магнітофонну плівку, у 1980–1990-х роках розшифровано Богданою Фільц.

О. Білецький добре знав оперну й симфонічну музику, відвідував концерти та оперні вистави. У його домі під час дружніх зустрічей нерідко звучала музика: дружина Марія Ростиславівна грала на піаніно. Олександр Іванович дружив з відомим диригентом Натаном Рахліним і був дуже зворушений, коли під час святкування його сімдесятиріччя Н. Рахлін зробив подарунок: підготував концерт симфонічного оркестру (виконувалася симфонія Каліннікова).

Як відомо, О. Білецький і М. Рильський зробили значний внесок у розвиток українського театру. Олександр Іванович був одним з організаторів Театру юного глядача в Харкові (1921), завідував його літературною частиною, написав для нього три п'єси під псевдонімом Річард Победимський. Був рецензентом Головреперт-

кому, членом театральних художніх рад, викладав у Харківському театральному інституті. У 1923 році вийшла його книга «Старинный театр в России», присвячена українському і шкільному театру XVII–XVIII ст.

М. Рильський протягом 1935–1942-го та низки повоєнних років завідував літературною частиною Київського театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка (нині – Національний академічний театр опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка), працював над лібрето опер і музичних комедій, перекладав лібрето світової оперної класики, рецензував театральні вистави.

Співробітники керованих академіками інститутів ставилися до них з великою повагою і вдячністю – за людяність, приступність, доброзичливість, готовність підтримати і допомогти. Г. Вервес, будучи аспірантом О. Білецького, працював над дисертацією «Адам Міцкевич і українська література». Олександр Іванович познайомив його з М. Рильським, який був на той час кращим в Україні знавцем творчості А. Міцкевича і своїми порадами допоміг молодому дослідникові. Під таким «подвійним керівництвом» Г. Вервес успішно завершив і захистив роботу.

О. Білецького і М. Рильського єднала також увага до явищ і постатей, знакових для світової та української культури. Олександр Іванович закладав основи вивчення в Україні античних та зарубіжних літератур; його невеликі за обсягом та надзвичайно місткі за змістом праці (часто це були передмови до українських видань) стали підґрунтям для написання історій цих літератур.

О. Білецький і М. Рильський ще з часів навчання в гімназії були залюблені в античний світ: перший підходив до міфології та спадщини античних письменників як дослідник і популяризатор, другий – переважно як поет (у його віршах 1920-х років постає цілий пантеон давньогрецьких богів і героїв, згадуються Софокл, Овідій, Сапфо).

Учені започаткували нові наукові напрями або відновили ті, що мали в Україні давні традиції. Вони ініціювали розгортання славістичних досліджень; у середині 1950-х в Інституті літератури відкрито відділ слов'янських літератур, в ІМФЕ створено групу слов'янської фольклористики. О. Білецький і М. Риль-

ський брали участь у міжнародних славистичних з'їздах і конференціях.

Максим Тадейович сприяв розвитку етнографічних досліджень і обстоював необхідність використання комплексного підходу у вивченні явищ народної культури. Його перекладознавчі праці (найбільша з них – «Проблеми художнього перекладу», 1962) містили й цінні спостереження практика, і глибокі теоретичні роздуми щодо завдань, мети, труднощів перекладацької роботи.

Олександр Іванович, з 1930-х поглиблено вивчаючи українське письменство, заклав теоретичні основи дослідження української літератури у світовому контексті; його послідовники спиралися на ідеї розвідки О. Білецького «Українська література серед інших літератур світу». Ця проблематика була близька й М. Рильському, що засвідчують деякі праці про Т. Шевченка, фольклористичні студії («Великий український поет», «Героїчний епос українського народу» тощо).

Еднав М. Рильського та О. Білецького інтерес до творчості Т. Шевченка, А. Міцкевича та О. Пушкіна. Максим Тадейович називав цих великих поетів своїми «найдорожчими учителями», перекладав вірші та поеми Пушкіна і Міцкевича (зокрема «Євгенія Онегіна» і «Пана Тадеуша»), редагував російські переклади творів Т. Шевченка, писав розвідки, присвячені цим майстрам слова, передмови до видань їхньої спадщини.

Олександр Іванович досліджував творчість Т. Шевченка (як і інших українських класиків) на дуже широкому історико-літературному та історико-культурному обсязі, немовби доповнюючи ті праці М. Рильського, у яких аналізується поетика Кобзаря, його внесок в українську літературу.

М. Рильський написав кілька статей, присвячених О. Пушкіну: про його зв'язки з Україною, про значення його творчості для сучасності тощо. У науковій спадщині О. Білецького пушкінській темі присвячено низку статей, найбільша – «Пушкін і Україна» (1938, 1954), у якій наводяться цитати з перекладів М. Рильського.

У поетичній, перекладацькій і науковій діяльності М. Рильського, як уже зазначалося, особливе місце займає А. Міцкевич. Для Максима Тадейовича він був «близьким за духом митцем», його об-

раз, цитати й ремінісценції з його творів трапляються в оригінальних поезіях М. Рильського, який написав також низку праць про польського поета, найбільша з яких – «Поезія Адама Міцкевича» (1955). О. Білецький написав про А. Міцкевича низку невеликих за обсягом статей, переважно ювілейних (1945, 1948).

Тісні професійні та дружні контакти між М. Рильським і О. Білецьким відносяться до повоєнного періоду, а ось взаємний інтерес існував задовго до цього. Максим Тадейович згадує ім'я Олександра Білецького в деяких листах 1930-х років. Олександр Іванович багато років досліджував творчість М. Рильського. Перша його спеціальна стаття про поета вийшла друком у 1935 році як передмова до книги «Максим Рильський. Избранные стихи», згодом він написав ще кілька передмов до видань поезій Максима Тадейовича (Москва, 1945; Київ, 1946, 1955, 1956) та низку статей. У 1958 році вийшов критико-біографічний нарис «Творчість Максима Рильського», у якому автор називає поета одним з «невід'ємних елементів» вітчизняної культури. Поряд з трафаретними фразами про «торжество лєнінських ідей», благотворний вплив революції, «керівництва партії і уряду» на радянських митців у процесі їхнього «перевиховання», у нарисі є тонкий аналіз поезій 1920-х років, пройнятих «духом життя», відчуттям «незмінності» природи, і твердження про доцільність використання в сучасній поезії класичних віршових форм. «Використовуючи успадковані від класики розміри і строфічні будови, М. Рильський звертався до форм сонетів, октав, терцин тощо і в пору панування сумнівного верлібру писав ямбами і хорєями. Дивує не це, а те, що навіть деякі висококваліфіковані критики іноді ставили йому в провину це звертання до старих строфічних форм. Найкращою відповіддю їм є збірка «Троянди й виноград» [3, с. 175].

Л. Новиченко вважав цю працю О. Білецького відправним пунктом для «подальших дослідів» творчості поета й розвинув деякі її ідеї у своєму двотомному дослідженні «Поетичний світ Максима Рильського» (1989, 1993).

М. Рильський писав, що Олександр Іванович – «один з найглибших і найтонших наших літературознавців», згадував його ім'я в публіцистиці, написав відгук

на видання праць «Від давнини до сучасності» (1961).

Учені дружили «домами і родинами», листувалися. Листи М. Рильського надруковано в дев'ятнадцятому і двадцятому томах двадцятитомного видання його творів. Листи О. Білецького до нього зберігаються в архіві Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, вісім з них (автографи, написані впродовж 1945–1959 рр.) опубліковано (з коментарями автора цієї статті) в щорічнику «Слов'янський світ» (2019) [6]. Олександр Іванович пише про справи – професійні та особисті; дякує за «книжкові подарунки», скаржиться на труднощі, пов'язані з переїздом на нову квартиру, із сумним гумором розповідає про свою серцеву хворобу, вітає з ювілеєм, святами, урядовою нагородою. Іноді просить допомогти знайомим або колегам: влаштувати на роботу, написати відгук на дисертацію або ж просто надати моральну підтримку.

В умовах майже постійного деформуючого впливу на митців і вчених-гума-

нітаріїв суспільно-політичної системи та ідеологічних стереотипів і М. Рильський, і О. Білецький знаходили ніші, у яких могли почуватися вільними. Для Максима Тадейовича це були переклади, перекладознавчі студії, звернення до мотивів і образів світової класики, до теми природи, до філософських роздумів у кращих зразках оригінальної лірики. Для Олександра Івановича – витончені передмови (його улюблений жанр) до видань письменників минулих епох, праці про зарубіжне письменство, підготовка хрестоматій (з античної, давньоукраїнської, західноєвропейської літератур), сатиричні поезії та проза.

І, звісно, спілкування з друзями та однопідумцями, які не зраджуть, не підведуть, підтримають і допоможуть.

Стосунки цих двох надзвичайних особистостей є прикладом щирої дружби, взаємоповаги і спільності інтересів, уміння навіть у несприятливих ситуаціях зберігати людську та професійну гідність.

Джерела та література

1. Бажинов І. Російська література. *Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 1926–2001. Сторінки історії*. Київ : Наукова думка, 2003. С. 354–374.
2. Білецький А. Що збереглося в пам'яті. *Про Олександра Білецького : спогади, статті*. Київ : Радянський письменник, 1984. С. 284–298.
3. Білецький О. Творчість Максима Рильського. *Білецький О. Зібрання праць : у 5 т.* Київ : Наукова думка, 1966. Т. 3. С. 163–204.
4. Новиченко Л. Поетичний світ Максима Рильського (1941–1964). Київ : Інтел, 1993. 271 с.
5. Рильський М. Від давнини до сучасності. *Про Олександра Білецького : спогади, статті*. Київ : Радянський письменник, 1984. С. 81–85.
6. Руда Т. Неопубліковані листи О. І. Білецького до М. Т. Рильського. *Слов'янський світ*. 2019. Вип. 18. С. 208–219.

References

1. BAZHYNOV, Ivan. The Russian Literature. In: Oleksa MYSHANYCH, ed.-in-chief and compiler. *Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1926–2001: Pages of History through 75 Years*. Kyiv: Scientific Thought, 2003, pp. 354–374 [in Ukrainian].
2. BILETSKYI, Oleksandr. What Remained in the Memory. In: Vitaliy DONCHYK (compiler), Ihor DZEVERIN (ed.-in-chief). *About Oleksandr Biletskyi: Memories, Articles*. Kyiv: Soviet Writer, 1984, pp. 284–298 [in Ukrainian].
3. BILETSKYI, Oleksandr. On Works of Maksym Rylskiy. In: Oleksandr BILETSKYI, *Collected Works: in Five Volumes*. Kyiv: Scientific Thought, 1966, vol. 3, pp. 163–204 [in Ukrainian].
4. NOVYCHENKO, Leonid. *The Poetic Universe of Maksym Rylskiy (Period of 1941 to 1964)*. Kyiv: Intel, 1993, 271 pp. [in Ukrainian].
5. RYLSKYI, Maksym. From Ancient Times to the Present Day. In: Vitaliy DONCHYK (compiler), Ihor DZEVERIN (ed.-in-chief). *About Oleksandr Biletskyi: Memories, Articles*. Kyiv: Soviet Writer, 1984, pp. 81–85 [in Ukrainian].
6. RUDA, Tetiana. Unpublished Letters of Oleksandr Biletskyi to Maksym Rylskiy. In: Hanna SKRYPNYK ed.-in-chief, *The Slavic World: Collected Scientific Papers. On the Occasion of the XVIIth International Congress of Slavists (Paris, 2023). An Annual*. Kyiv: Maksym Rylskiy IASFE, 2019, iss. 18, pp. 208–219 [in Ukrainian].